

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 45 Volume: 9 Issue: 45

Ağustos 2016 August 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ARAP GRAMER İLMİNİN TANIM DÜZEYİNDEKİ HERMENÖTİK BOYUTU VE ÇEŞİTLERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME
AN INVESTIGATION ON HERMENEUTIC ASPECT AT DEFINITION LEVEL AND ITS VARIETY OF
ARABIAN GRAMMAR

Rıfat AKBAŞ*

Öz

İnsanlar arasındaki iletişimin en önemli aracı olan dile, neredeyse tüm toplumlarda çok fazla bir ilgi gösterilmiş ve belli ilkeler doğrultusunda yazılıp çizilmesinin zarureti üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Özellikle Arap dili için böyle bir durumun son derece sistemli bir şekilde sürdürüldüğü söylenebilir. Zira Araplar, kendi bölgelerindeki dil hatalarının çok fazla artmasından ve ortak dilin dejenere olabileceği endişesinden hareketle kendi dillerini derlemeye çalışmışlardır. Ayrıca Arapçayı, öncüllere bağlı kalma yoluyla öğrenilebilen bir dil haline getiren Arap dilcilerinin bu çalışmalarla beraber, tanımlama bazında dilin içerdiği kuralların tümünü kapsayan ilgili kavramlar üzerinde de çok farklı izahatları da olmuştur ki bu da söz konusu alanın bir nevi hermenötik boyutunu teşkil etmektedir. Biz de makalemizde *Arap Grameri* anlamında kullanılan *nahiv* kavramı üzerinde çok sıklıkla kendisini hissettiren çeşitli yaklaşımlara dikkat çekerek önemli tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arap Grameri, Arap Dili, Hermenötik Dilbilim, Nahiv İlmi, Yorum ve Şerh.

Abstract

To language which is the most important communication instrument between people has been almost showed interest in all societies and studied on importance of obvious rules and principles for a regular communication and using. Especially, it can be expressed that this situation has been maintained systematically and methodically in Arabian language. Especially, Arabs tried to control and compiled their language in fear that their language would be degenerate and absolutely destroyed due to increasing mistakes at the region where they lived as minority groups. Also, the Arabian Philologists who make Arabian Language a learnable language by the way of adhesion to principle, methodology and pioneers discontented with this studies and referred very different interpretation and instruction on the basis of denotation and definition including all rules in the language. This also constituted the hermeneutic aspect of related area. Therefore, we tried to make an observation on "Nahiv" concept used for Arabian grammar drawing attention to this approaches in our article.

Keywords: Arabian Grammar, Arabian Language, Hermeneutic Grammar, Nahiv, Interpretation and Paraphrase.

GİRİŞ

Arap dili ekseninde filoloji ve gramer konulu çalışmaların çok erken bir dönemde ve birçok sebebe dayalı olarak başlayıp son derece hızlı bir şekilde gelişme sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz ki Kur'an merkezli düşünce ve kaygı bu sebeplerin en başında gelmektedir. Çünkü Kur'an'ın yeni Müslüman olan halklar tarafından doğru olarak anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı korunabilmesi, tamamıyla orijinal bir şekilde sonraki nesillere aktarılabilmesi, dil, gramer ve dilbilim alanında önemli detay ve araştırmaları gerekli kılmıştır.¹Binaenaleyh her ne kadar bu dilin vehbi olduğunu iddia edenler² olmuşsa da Arap edebiyatında dil ve dilbilim ile ilgili çalışmalar, başta Kur'an-ı Kerim ve bedevî Arapların üslûbu referans alınarak çok ciddi gelişmeler kaydetmiştir.³Dolayısıyla hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve Arap gramerinin sarf, nahiv, lügat, edebiyat ve ses bakımından kullanım şekillerinin derlenip toplandığı, bir araya getirildiği sistemli ve gayretli çalışmaların yapıldığı bir dönem başlamış ve dilin kuralları, fasih lehçeler, Arapça olan ve olmayan yabancı kelimeler belirlenmeye çalışılmıştır.⁴

*Öğr. Görv. YYÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, e-Mail: akbasakbasa.1988@hotmail.com

¹Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Şirin Çıkar, (2009). *Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İstanbul, İsam Yayınları, s. 14-20. Ayrıca bkz: Temmâm Hassan, (1460/2000). *el-Uşûl*, Alimu'l-kutub, Kahire, s. 23-28.

²Avdatullah Men'i el-Kaysi, (1429/2008). *el-Arabiyyetu'l-fusha*, Dâru'l-bidâye, s. 73-79.

³İbnu'l-Kiftî, Cemalüddin Ebu'l-Hasen Ali bin Yusuf el-Kiftî, (1406/1986). *İnbâhu'r-ruvât ala enbahi'n-nuhat*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-fikri'l-arabi, I, 39-56; İbnu'l-Enbârî, Muhammed b. Ubeydullah b. Ebi Said el-Enbârî, (1985). *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, thk.: İbrahim es-Sâmirâî, Mektebet'l-mennâr, s. 18-22; Ebû Tayyib Abdu'l-Vahid b. Ali el-Lugâvî, (ts.). *Merâtibu'n-nahviyyin*, thk.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebet-u nahdeti mısır, s. 7-11; İbnu'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b.İshak b. Nedim, (2008). *el-Fihrist*, thk.: Rıza Teceddüd, I, 46-47; Ebu Bekr Muhammed b.Hasan ez-Zübeydi, (1119) *Tabakatu'n-nahviyyineve'l-lugaviyyin*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-maârif, s. 22-26.

⁴Yakup Civelek, (2001). *Arap Dilbilimine Giriş*, (Sözlükbilim-Sözcükbilim-Sesbilim) s. 53.

İlk sistemleştirme çalışmalarını başlatan kişi ise Halil b. Ahmed (ö:175/791) olmuştur.⁵ Nitekim o, kıyasî nahiv ekolünün öncüsü olarak kabul edilir. Onun, nahvin ilkelerini ve kurallarını kendisine ulaşılan esasa göre belirleme çabaları olduğu gibi dili derleme, metinlerini inceleme ve ondan kural çıkarmaya yönelik gayretleri de olmuştur.⁶

Öte yandan temel ilkeler ve kurallar bütünü⁷ olarak tanımlanan bu yaklaşımın ardına geçilmek suretiyle ve çoğu zaman betimsellikten yararlanılarak söz konusu kurallar bütünü kapsayan kavram ve ıstılahlar etrafında da çok detaylı bir şekilde açıklama ve yorum yapan dilcilerin ürettikleri teoriler de ayrı bir alanı oluşturma gelmiştir.

Bazen birbiriyle çelişen bazen tamamıyla uzlaşan bazen de Arapların konuşmalarındaki kavramlardan etkilenerek öne sürülen bu tanımların, bölgesel ve (ilmi anlamda) mezhepsel olarak bir arka planı mutlaka olmuştur. Özellikle Basra ve Küfe mektepleri arasında cereyan eden ihtilaflar ve yorum farklılıkları bu sürecin en belirgin zeminini meydana getirerek daha sonraki dilcilerin de merci kaynağını oluşturmuştur ki bu konuda İbnu'l-Enbârî'nin (ö: 328/940) Basra ve Küfe mektepleri arasında cereyan eden görüş ayrılıklarını bir arada topladığı *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn* adlı eseri ilgili alanda araştırma yapmak isteyenler için kayda değer ve çok önemli bir çalışmadır.⁸ Ayrıca ilk temsilcileri el-Muberrid (ö: 285/898) ve Sa'leb (ö: 291/904) olan ve sözü edilen her iki mezhep mensuplarının görüşlerini sentezleyerek⁹ kendi adından söz ettiren Bağdat mektebi de, ilgili alanda serd edilegelmiş görüş ve beyanatları irdelemek ve yorumlamaktan geri kalmamıştır.

Hulasa, her ne sebeple olursa olsun tüm bu ihtilaf ve yorum farklılıklarının çok ciddi bir semeresinin olduğu ve tatlı bir çekişmeyi de beraberinde getirdiği gerçeği göz ardı edilmeyecek kadar önemli ve yararlıdır. Zira bu yönde ilerleyen çalışmalar ve ortaya konulan ıstılahlar, çok kısa bir süre içerisinde yaygınlık kazanmış ve alanlarında mahir olan dilcilerin ortaya attıkları teorilerle beraber büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmakla kalmayıp aynı zamanda düşünceyi ve düşünmeyi de ön plana çıkartmıştır. Nitekim kaleme alınan bazı muhtasar eserler üzerinde birden fazla şerh kitabının olması, müellifin kullandığı kelimeler ve kavramlar hakkında farklı düşüncelere sahip olan dilcilerin varlığını göstermesi açısından önemli bir delili teşkil etmektedir.

1. KLASİK NAHİV LİTERATÜRÜNDE GRAMER İLMİNE YÖNELİK KAVRAM VE TANIM HUSUSUNDAKİ YAKLAŞIM VE YORUMLAR

1.1. Kavram Düzeyindeki Yaklaşımlar

Aslında Arap dil çalışmalarının ortaya çıktığı dönemde nahiv ilmine ait birçok terimin, herhangi bir tanım yapılmadan kullanıldığı ve daha çok o terimi belirleyen özellikler/vasıflar ve örneklerin verilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁰ Nitekim nahivden kastedilen şeyin dönemsel farklılığıyla beraber hemen hemen tüm klasik nahiv eserlerinde anlatıldığı ve etraflıca da irdelendiği görülmektedir. Fakat Arap dil kurallarının tümünü kapsayacak şekilde ortak bir ismin (*Nahiv*) üzerinde daha sonraları durulmuştur. Çünkü söz konusu ilmin ilk evrelerine bakıldığında العربية , الكلام , العلم , اللحن , المجاز ve الإعراب gibi birkaç isimle adlandırıldığına rastlanır.¹¹ Binaenaleyh ilgili kaynaklara bakıldığında yukarıda değinilen kavramların Arap dil kuralları anlamında ifade edildiği çok açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, İbn Sellâm el-Cumahî (ö:231/846) Ebu'l-Esved ed-Düelî için *العربية* وفتح بابها "Arapçayı temel kurallarla donatıp kapısını açan kişi" olarak takdim ettiğinde aynı kavramı kullanmıştır.¹² es-Sîrâfî, de (ö: 368/979) Mahbûb el-Bekrî'nin Halid el-Hazzâ'dan naklettiği bir rivayette Nasr b. Asım için *العربية* هو أول من وضع العربية "O, (Nasr b. Asım) Arapçayı (Arap dil kurallarını) ilk belirleyen kişidir" şeklindeki bir ifadesini aktarır.¹³ Keza Hz. Ömer ve Abu Zerr'in de dil kuralları için العربية kavramını kullandığı ilgili kaynak kitaplarında geçmektedir.¹⁴

ez-Zübeydî ise Ebu'l-Esved'in İran tarafından gelen ve henüz fasih Arapçayı doğru konuşmayan birilerini kastederek:

هؤلاء الموالي قد رغبوا في الإسلام وصاروا لنا إخوة فلو علمناهم الكلام

⁵Çıkar, *Nahivciler*, s. 38.

⁶Çıkar, *Nahivciler*, s.39.

⁷Zeynel Kiran, (1984). *Dilbilim ve Temel İlkeleri*, Hacettepe Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi s. 94.

⁸Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*, (Başlangıçtan Günümüze), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, s. 68-69.

⁹Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 75.

¹⁰Çıkar, (2005) *Arap Dilbilim Çalışmalarında Had/Tanım Terimi ve er-Rummânî'nin el-Hudûd adlı Eseri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi", S. II, s. 55.

¹¹Fethî Abdulfettâh ed-Decnî, (1974). *Ebu'l-esved ed-düelî ve neş'etu'n-nahvi'l-arabî*, Cidde, Vikâletu'l-matbuât, s. 12-13.

¹²İbn Sellâm el-Cumahî, (1422/2001). *Tabakâtu'ş-şuarâ*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, s. 29.

¹³es-Sîrâfî, Ebû Said Hasan b. Abdullah, (1374/1955). *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-basriyyîn*, thk. Taha Muhammed ez-Zîni- Muhammed Abdilmur'im Hafâcî, Mektebetu mustafa el-bâbî el-halebî, s. 15.

¹⁴ez-Zübeydî, (1119). *Tabakâtu'n-nahviyyîne ve'l-lüğaviyyîn*, s. 13; İbnu'l-Enbârî, (1391/1971); *İdâhu'l-vakfî ve'l-ibtidâ fi kitâbillahî azze ve celle*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Şam, I, 23.

“Bu yabancılar İslâm’a girmek istediler ve bizimle kardeş oldular onlara kelâmı öğreteceğiz” şeklinde Arap dil kurallarının tümünü “kelâm” kavramıyla nitelemeye çalıştığını aktarmaktadır.¹⁵

İbnu'l-Kıftî'de Hz. Ömer'in Ebu'l-Esved'e ولْيَعْلَمَ أَبُو الْأَسْوَدِ أَهْلَ الْبَصْرَةِ الْإِعْرَابَ “Ebu'l-Esved Basra halkına i'rabı (dil kurallarını) öğretsin” şeklinde bir talimatından söz eder.¹⁶ Ayrıca bazı kaynaklar Abdülmelik b. Mervân'ın oğullarına, konuşmada hata yapmamalarını hatırlatarak تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ اطَّلَبُوا الْعِلْمَ “İlmi talep edin; ilmi öğrenin” şeklinde doğrudan ilim kavramını kullandığından bahseder.¹⁷

Her ne kadar garip karşılsa da Arap dil kurallarının اللحن “Lahn” ve المجاز “Mecâz” kavramlarıyla da tanımlandığını en azından söz konusu ıstihlâhlardan dil bazında doğru düzgün bir Arapçanın kastedildiği de olmuştur. Bu konuda gerek hadis hafızı Yezid b. Harun (ö: 206/821) gerekse ünlü edip ve tarihçi İbnu'l-Esîr (ö: 630/1233) Hz. Ömer'in الْقُرْآنَ كَمَا تَتَعَلَّمُونَ الْفَرَزْلَى وَاللَّحْنَ وَالسَّنَةَ وَاللَّحْنَ كَمَا تَتَعَلَّمُونَ الْقُرْآنَ “Kur'an'ı (anlam açısından) öğrendiğiniz gibi farzları, sünneti ve lahnı (dil kurallarını) da öğrenin”¹⁸ şeklindeki ifadesinde geçen اللحن kelimesinin yanlışın zıddı olan doğruluk, üslup ve nahiv ilmi anlamında olduğunu söylemişlerdir.¹⁹ Ayrıca hemen hemen tüm müfessirler, وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرْبَابَكُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسَيِّمَاهُمْ وَلَتَعَرَفْتَهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ “Eğer dileseydik, onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanurdun. Yemin olsun ki, sen onları, konuşma tarzlarından de tanırsın. Allah, tüm yaptıklarınızı bilir”²⁰ mealindeki ayeti kerimede geçen الْقَوْلِ لَحْنٍ tamlamasından kastedilenin konuşma üslubu olduğunu belirtirler.²¹

Arap dil kurallarının المجاز “mecâz” olarak isimlendirilmesi hakkında elimizde sadece Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (ö: 209/824) “Mecâzu'l-Kur'an” adındaki eserinden hareketle bazı değerlendirmelerde bulunan İbrahim Mustafa'nın ifadeleri bulunmaktadır. Zaten söz konusu eserin mukaddimesinde ileri sürülen görüşleri bulmak mümkündür.²² Dolayısıyla hicri II. yüzyılın başlarında yaşayıp ve “Mecâzu'l-Kur'an” adında bir eseri kaleme alan Ebû Ubeyde'nin söz konusu kavramı Arap dili ve i'rabı anlamında kullandığını dile getiren İbrahim Mustafa bu kavramın neredeyse iki yüz yıl sonra Belağatçıların kullandığı mecâz kavramından farklı olması gerektiği tezini de ileri sürerek bunu gerekçelendirmeye çalışmaktadır ki ona göre buradaki mecâz kelimesi طريق التعبر “İfade üslubu” anlamındadır.²³

Üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan biri olan i'rab teriminin hangi amaçlarla kullanılmasına gelince bunun “Kur'an'daki gizli/kapalı noktaları, anlaşılmayan kelime, ifade ve mânaları araştırıp ortaya çıkarmak ve anlaşılır hale getirmek” biçiminde algılanabileceğini söyleyenler olmuştur.²⁴ Bununla beraber İbn Cinnî'nin Sırru Sanatî'l-i'rab; Harîrî'nin Mulhatu'l-i'rab adıyla kaleme aldıkları eserler ve İbn Mu'tî'nin el-Fusûlu'l-hamsûn adlı eserinin başında zikrettiği İlmu'l-i'rab başlığı bunun Arap dilcileri tarafından dil kuralları şeklinde algılandığı ayrıca bu kavramın altına hem nahiv hem de sarf ilminin girebileceği yargısı hiç de uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir.

2. Tanım Düzeyindeki Yaklaşımlar

2.1. Kıyas Merkezli Yaklaşım

Elbette ki ister klasik ister modern olsun birçok eserde nahiv ilminin tanımı yapılmıştır. Ama bizim amacımız, tüm dil kurallarını Arap diliyle doğrudan özdeş görüp, yazmanın hatta konuşmanın bile bu temel kriterler etrafında olması gerektiğini belirtenlerin ifadelerinden ziyade söz konusu kuralların biraz daha ötesine geçerek gerek tüm dil kurallarını/kaidelerini yansıtan kavramlar gerekse bu kavramlar altında illetlere bağlı kılınmış ve üzerinde etraflıca yorumlar yapılmış ilgili yaklaşımları ortaya çıkartmaktır.

Bunu yaparken de neredeyse tüm âlimlerin -küçük ayrıntılar bir taraf bırakılırsa- birbirlerini taklit etmedikleri bilakis her birisinin kendisine özgü tutum ve yaklaşımlarının olduğunu söyleyebiliriz. Yani dil alanında belli bir potansiyele sahip olan âlimler genel olarak çok cesaretli davrana gelmişlerdir. Örneğin Halil b. Ahmed'in (ö: 175/791) “Araplar, iletin tabitanı ve kelamdaki konumunu zaten bilirler ve illeti ifade etmeseler bile selikalarıyla böyle konuşurlar. Ben de kendimce illet olarak gösterilmesi gereken şeylerle delil üretmeye

¹⁵ez-Zübeydî, (1119). *Tabakâtu'n-nahviyyîne ve'l-lüğaviyyîn*, s. 22.

¹⁶İbnu'l-Kıftî, (1406/1986). *İnbâhu'r-ruvât*, I, 51.

¹⁷Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân, (1384/1964). *Nûru'l-Kabsi'l-muhtasar mine'l-muktebes fi ahbâri'n-nuhâti ve'l-üdebâi ve's-şuarâi ve'l-ulemâ*, thk.: Rudolph Zlheim, Franz Staiz Yayınları, I, 3.

¹⁸ez-Zübeydî, (1119). *Tabakâtu'n-nahviyyîne ve'l-lüğaviyyîn*, s. 13; İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Saadât el-Mubârek b. Muhammed, (1421). *en-Nihâye fi garibi'l-hadîsi ve'l-eser*, thk.: Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid, Dâru İbnu'l-cevzi, Riyad, Birinci baskı, s. 831.

¹⁹İbnu'l-Enbârî, (1407/1987). *Kitâbu'l-eddâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-asriyye, s. 239-240.

²⁰Muhammed, 47/30.

²¹Bkz: İbn Kesîr, Hafız Ebu'l-Fidâ İsmail, (1421/2000). *Tefsîru'l-kur'ani'l-azîm*, thk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed- Muhammed es-Seyyid Reşad, Müessesetu kurtuba, Mektebetu evlâdi's-şeyh li't-turâs, XIII, 79-80; Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-Amâdî, (ts.). *Tefsîru ebi's-Su'ûd (İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ani'l-kerîm)*, Beyrut, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, XIII, 101; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Taberî, (1422/2001). *Tefsîru't-taberî, (Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an)*, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru hecer, Kahire, XI, 223.

²²Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, (ts.). *Mecâzu'l-Kur'an*, thk.: Muhammed Fuat Sezgin, Mektebetu'l-hancı, I, 18-19.

²³İbrahim Mustafa, (2004). *İhyâu'n-nahv*, Müessesetu hendâvi li't-ta'lim ve's-sekâfe, s. 22-23.

²⁴Bkz: İsmail Durmuş, “Nahiv” DİA, XXXII, 300-301.

çalışırım. İsalet edersem zaten benimsemişim yola koyulmuş olurum ama eğer orda başka bir illet söz konusu ise bu konuda benim durumum, temeli sağlam, dizaynı ve bölümleri harika bir eve giren bir adamın durumuna benzer. Bu adamda evi yapan ustanın hikmetine dair muhkem bilgiler vardır. Adam evin hangi yerinde dursa, “bunu bu şekilde şu sebepten yapmıştır” der. Hâlbuki ki evi yapan ustanın eve giren kişinin gerekçelendirdiği o şeyi adamın tahmin ettiği şeyden yapmış olması da farklı bir sebepten yapmış olması da muhtemeldir. Ancak eve giren adamın ortaya koyduğu tahminin doğru olma ihtimali de vardır. Benim illetlerimden daha uygun illet getiren varsa getirebilir ²⁵şeklindeki çıkışından bu tespiti rahatça çıkartabiliriz.

Kıyasın ilk menşei ve işlevi konusunda ise ilgili tabakât eserleri Abdullah b. Ebî İshak el-Hadremî'nin (ö: 117/735) “nahiv konusunu enine boyuna ilk olarak irdeleyen, kıyası genişçe kullanıp ve yayan kişi” olduğunu aktarır.²⁶ el-Câbirî'de Sibeveyhi'nin, “kıyasın gramer açısından teoriliğiyle beraber üretim için zihinsel bir mekanizma ve jimnastiğine dönüştüğü” şeklinde bir yaklaşımından söz eder.²⁷

Bir nahiv terimi olarak ise şunları söylememiz mümkündür: Arap dilinin yazıya geçirilmesinde en önemli etken Sema'dır. Dolayısıyla nahivciler ve dilciler konuşulan dilin doğruluğunu tespit etmek için kendilerine örnek kabul ettikleri şahıslardan doğrudan ya da raviler yoluyla dil malzemesi almış ve bunu eserlerinde toplamışlardır. Ancak duyduklarının ve işittiklerinin, Arap dilinin tümüne şümulü olanaksız olduğundan daha kapsayıcı bir yöntem üzerinde düşünmüşler ve sonunda da duymadıklarını duyduklarına hamledecek şekilde bir genel kanaat geliştirmişler ve buna kıyas adını vermişlerdir.²⁸ Yani fer'i (makisi) asla (makis aley üzerine) hamlederek aynı hükme tabi tutmuşlardır.²⁹ Binaenaleyh birçok lehçede kullanılan kelimeler ve sözcükler gerçekten tedavülde var oldukları için değil “kıyas” bakımından mümkün görüldükleri için doğru kabul edile gelmiştir.

Kıyas metodunun nahiv ilminin teşekkülünden itibaren Basralılar ve Küfelilerce çok önemsendiği aşikârdır zaten. Fakat Basralılar önce en çok kullanılanı, daha sonra çok kullanılanı sonra normal miktarda kullanılanı ve normalden az olarak kullanılanı nazar-ı itibara alıp kıyas meselesinde oldukça ihtiyatlı davranmışlardır.³⁰

Küfeliler ise Basralıların kurallarına uymayıp her kabileden dille ilgili malzeme derlemesine girişip belli bir metoda bağlı kalmamışlardır.³¹ Dolayısıyla denilebilir ki bu iki kadim mektepten Basra ekolü nahivde kıyası tatbik etmiş ve olabildiğince temkinli hareket etmiştir. Ancak kıyas metodunu Basralılardan alan Küfeliler ise bunda aşırı gitmişler ve işitilen her şeyi kendi başına bir ölçü kabul ederek üzerlerine kıyası cari etmişler. Zira yedi kıraat imamından biri ve Kûfe nahiv âlimi olan el-Kisâî'nin (ö. 189/805),

أَمَا النَّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعُ وَبِهِ فِي كُلِّ أَمْرٍ يَنْتَفَعُ
وَإِذَا مَا أَبْصَرَ النَّحْوُ الْفَتَى مَرَّ فِي الْمُنْطَقِ مَرًّا فَاتَسَعُ

“Nahiv, ancak kendisine uyulan ve her meselede yararlanılan bir kıyastır. Şayet genç (şahıs) nahvi iyi bilirse mantıkta da geniş bir yol alır”³² şeklindeki beyiti nahiv ilminin bir tanımlamasının yanı sıra küfelilerce kıyasa verilen önemi ve kapsamı da açıklar niteliktedir.

Ayrıca, ilk dönem dilcilerinin konuşma fesahatine göre kabileleri sınıflandırmaya gittikleri ve bu konuda birbirlerini zaman zaman ya övdükleri ya da ayıpladıkları olmuştur. Hatta meşhur on dört kıraat imamından biri olan Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Mugîre (el-Yezîdî) (ö: 202/817),

كُنَّا نَقِيسُ النَّحْوَ فِيمَا مَضَى عَلَى لِسَانِ الْعَرَبِ الْأَوَّلِ
فَجَاءَ أَقْوَامٌ يَقْبِسُونَهُ عَلَى لُغِي أَشْيَاخِ قَطْرٍ بَلِّ
فَكَلَّمَهُمْ يَعْجَلُ فِي نَقْضِ مَا بِهِ يُصَابِ الْحَقُّ لَا يَأْتَلُ
إِنَّ الْكِسَائِيَّ وَأَصْحَابَهُ يَرْقُونَ فِي النَّحْوِ إِلَى أَسْفَلِ

Bizler geçmişte (bedevî) Arapların diline kıyas yapardık. (Fakat) Kutrubûl (şarap ile meşhur bir bölge) yaşlılarının konuşmalarına da kıyası uygun gören bazı kavimler türedî. Bunların hepsi, doğru kabul edilen (uygulamaların) zıddını yapmaktan çekinmezler ki bu konuda Kisâî ve takipçilerini dibe vurmuş (görürsün)³³şeklinde bir eleştiriyi Kisâî gibi birisine yöneltecek kadar ileri gitmiştir.

Şüphesiz ki halife Mehdî'nin huzurunda birçok kez münakaşaya giren Kisâî ve el-Yezîdî'nin söz konusu tutumları daha ilk dönemlerde gerek Arap dil kurallarının kendisiyle ifade edildiği kavramlar

²⁵ez-Zeccâcî, *Ebul Kasım Abdurrahman b. İshak*, (1979). *el-İdâh fi İleli'n-nahv*, thk.: Mâzin el-Mubarek, Dâru'n-nefâis, s. 65-66.

²⁶ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîne ve'l-luğaviyyîn*, s. 33; İbn Sellâm, *Tabakâtu's-suarâ*, s. 31.

²⁷Muhammed Âbid el-Câbirî, (2001). *Arap İslâm Aklının Oluşumu*, Çeviren İbrahim Akbaba, İstanbul, Ecem Matbaacılık, s. 142.

²⁸Çıkar, *Kıyas*, (2007). s. 102. Kıyas hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Muhammed Hasan Abdulaziz, *el-Kıyas fi'l-luğati'l-arabiyye*, Daru'l-fikri'l-arabi, 1415/1995, s. 19-121.

²⁹İbnu'l-Enbârî, (1377/1957). *el-İğrab fi cedeli'l-râb ve lume'u'l-edille fi usûli'n-nahvi*, thk.: Said el-Afgânî, Matbaatu'l-câmiâtu's-süriyye, s. 93.

³⁰Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 63.

³¹Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 64.

³²Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 65.

³³es-Sirâfî, (1374/1955). *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-basriyyîn*, s. 35.

gerekse bu kavramların kaynağını teşkil eden kaynaklar hakkında tarihe geçmiş önemli görüş ve münakaşalardır.³⁴

Keza İbn Cinnî'nin aktardığına göre Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863) ve Basra mektebine mensup nahiv âlimi Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö: 377/987) *ما قيس على كلام العرب فهو من كلام العرب* "Arap kelamına kıyas edilen şeyler de Arap kelamından sayılır" demek suretiyle kıyası, Arap dili kurallarının en önemli ayaklarından biri olarak görmüşlerdir.³⁵

Bu bağlamda şunları söylenebilir: Nahiv ilmi dediğimiz Arap dil kurallarının çok büyük bir bölümünün doğrudan kıyasla bağlantılı olduğu dolayısıyla nahiv ilminin kıyas ile aynı görülmesi gerektiğini belirten yaklaşımlar ilk dönemden beri serd edilegelmiş açıklamalar arasında hep olmuştur. Hatta İbnu'l-Enbârî "kıyası inkâr edenin nahvi de inkâr etmesi gerekir" gibi çok ciddi bir eleştirisi de ilgili kaynaklarda yer almaktadır.³⁶ Bu itibarla üzerinde durmaya çalıştığımız ve amaçladığımız şey, sayısı azımsanamayacak kadar fazla ve kaynağı Arap kelamı olması durumunda her türlü rivayeti ve söylemi kendi kaidelerine delil kabul etmeye hevesli ayrıca bu konuda herhangi bir kısıtlamayı da asla doğru görmeyen bir anlayışla hareket eden mütakaddimun dilcilerin en azından böyle bir düşünce ve yorum arkasında olduklarını dile getirmektir.

2.2. İstikrâi Yaklaşım

Nahiv ilminin istikrâ ağırlıklı tanımı konusunda elimizdeki ilk kaynak Sibeveyhi'nin (ö: 180/796) *el-Kitab'ı*dır diyebiliriz. Bu esere bakıldığında incelenen konu hakkında bazen tanım yapılmış ancak genellikle böylesi bir ihtiyacın o dönem için hâsıl olmadığı görülmektedir. Yapılan tanımlar, efradını câmi ağıyarını mâni türünde bir tanım değil basit ve betimleyici bir tanımın ötesine geçememiştir.³⁷ Dolayısıyla ilk dönemlerde Arap dil kurallarının belki de tümünü kapsayacak bir şekilde bir ismin konulduğu gerçeğini kabul etmekle birlikte söz konusu tanımın hicri IV. yüzyılın başlarından itibaren sistemli bir şekilde yapıldığını görüyoruz. Örneğin; Arap gramer ilminin tanımını "nahiv" kavramını kullanmak suretiyle yapan İbnü's-Serrâc (ö: 316/929); *التحو إنما أريد به ان ينحو المتكلم اذا تعلمه كلام العرب وهو علم استخراج المتقدمون فيه من استقراء كلام العرب* (ö: 316/929); *حَتَّى وَقَفُوا مِنْهُ عَلَى الْغَرَضِ الَّذِي قَصَدَهُ الْمُبْتَدُونَ بِهَذِهِ اللَّغَةِ* "Nahiv ki ben, mütakellimim onunla Arap kelamına uygun olarak konuşmasını kastediyorum, İlk olarak bu dille konuşan kişilerin murad ettikleri şeye vakıf olunması için mütakaddimun âlimlerin Araçların konuşmalarını istikrâ ile (titizlikle) incelemek suretiyle elde ettikleri bir ilimdir"³⁸ diyerek istikrâ'ya atıfta bulunmaya çalışmıştır.

Suyûtî'nin (ö: 911/1505) *el-İktirâh fi ilmi usûli'n-nahv* adlı eserinde birçok tanım arasında, uğraştığı alan gereği kendi görüşüne en yakın olarak gördüğü³⁹ İbn Cinnî'nin (ö: 392/1002) tanımı ise şöyledir: *هو انتحاء سميت كلام العرب في تصرفه من إعراب وغيره: كالتثنية، والجمع، والتحقير والتكسير والإضافة والتسبب، والتركيب، وغير ذلك، ليلحق من اللغة العربية بأهل اللغة العربية بأهلها في الفصاحة فينطق بها وإن لم يكن منهم، وإن شئ بعضهم عنها ردٌ به إليها* "Nahiv ilmi, i'rab ve i'rap dışındaki cem'i, tahkir, teksir (binası kırık çoğul) izafe terkib, nisbet vb. gibi tasarruflarda Arap kelamı şekline uymaktır ki Arap olmayan da fesahat açısından onlara tabî olsun ve bazıları bu uyumdan saptıklarında da döndürülebilir."⁴⁰

Dikkat edildiği zaman bu tanımlardan mutlak bir surette Araçların konuştuğu dile riayet edilmesi ve kesinlikle bu konuda tavizin verilmemesi gerektiği kanısı ağır basıyor. Buna ilaveten İbnü's-Serrâc'ın kullandığı *istikrâ* kelimesi ile İbn Cinnî'nin kullandığı ve hemen hemen istikrâ ile aynı manayı taşıyan *سمت كلام العرب* "Araçların Konuşma üslubuna uyma" şeklindeki cümlesi dikkat çeken en önemli detaydır. Zira istikrâ'nın, Arap dili hakkında malzeme toplamak isteyenlerin yaptıkları işi ifade eden bir isim ve ilk dönem nahivcilerinin dil maddelerini toplamak için çölde yaşayan Araçlarla buluşarak dili toplamak, derlemek ve daha sonra da derlenen bu dil malzemelerinden kural çıkartmak anlamına olduğu⁴¹ düşünülürse konuşulan dilde bile olsa kesinlikle geliş güzel bir konuşmanın asla kabul görmeyeceği yargısı ön plana çıkmaktadır.

Ayrıca her iki tanımdan ister yazı dilinde olsun ister konuşma dilinde olsun belli lehçeleri benimseyip genel dili onlara göre uyarlamak şeklinde bir yargının da çıkmadığı açıktır. Zaten böyle bir iddianın da çok ciddi bir dayanağının olması gerekir ki bu konuda Emin el-Hullî Ebu Hayyan'dan şu

³⁴İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk.: İhsan Abbas, Dâru sadır, Beyrut, VI, 183-184.

³⁵İbn Cinnî, (ts.) *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü'l-ilmîyye, I, 357.

³⁶Ahmed el-Kûzî, (1401/1981). *el-Mustalahü'n-nahvî neş'etuhu ve tatavvuruhu hatta evâhiri'l-karni's-sâlisi'l-hicrî*, Riyad, Şirketü't-tabbatu'l-arabîyyetu's-suûdiyye, s. 17-18.

³⁷Çıkar, "Arap Dilbilim Çalışmalarında Had/Tanım Terimi", s. 56.

³⁸İbnü's-Serrâc, (1417/1996). *el-Usul fi-n nahv*, thk. Abdulhuseyn el Fetlî, Müessesetu'r- risâle, Üçüncü baskı, Beyrut, I, 35.

³⁹Bkz: Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, (1426/2006). *el-İktirâh fi ilmi usûli'n-nahv*, thk.: Mahmud Süleyman Yakût, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'îyye, s. 20.

⁴⁰İbn Cinnî, (ts.) *el-Hasâis*, I, 34.

⁴¹M. Şirin Çıkar, (2007). *Kıyas Bir Nahiv Usûl İlmî Kaynağı*, Van, Ahenk Yayınları, s. 27.

ifadeleri nakleder: *Herhangi bir kabilenin lehçesinde olan tüm şeylere(dil kurallarına) kıyas edilebilir. Öyle ise, bir kabilenin lehçesi olan tüm sözcüklere itimat edilir ve bu kabilenin kullandığı her sözcük kullanılabilir.*⁴²

Aynı dönemde yaşayan Ebu Yakup es-Sekkâkî (ö: 626/1229) ile İbn Usfûr el-İşbilî'nin (ö: 669/1270) kullandıkları tanımlarda da استقراء kavramı geçmektedir. Dolayısıyla Sekkâkî, علم أن علم النحو هو أن تتحو معرفة كيفية التركيب فيما بين الكلم لتأدية أصل المعنى مطلقا بمقاييس مستنبطة من استقراء كلام العرب وقوانين مبنية عليها ليعترض بها عن الخطأ في التركيب من حيث تلك الكيفية "Nahiv ilmi, cümlelerin asıl formunun gösterdiği manayı (aslu'l-ma'na) mutlak bir surette ifade edebilmek için, Arap dilinin tümevarım yoluyla tetkikinden elde edilmiş ölçütlere ve bu ölçütlere dayalı ilkelere göre sözcüklerin birbirine bağlanma keyfiyetine ilişkin bilgiyi, bu bilgi sayesinde terkipte hatadan sakınmak kaydıyla amaçlamandır"⁴³ şeklinde bir tanımlamayla aslında istikrânın yanı sıra terkiibi yani gerek kelime gerekse cümlelerin birbirleriyle olan irtibatına dikkat çekmektedir. Keza İbn Usfûr النحو علم مستخرج بالمقاييس المستنبطة من استقراء كلام العرب "الموصلة الى معرفة احكام اجزائه derken temel kuralların varlığı/var olması gerektiğinin altını çizerek genelden özele doğru bir amaçtan bahsedip bunu da istikrâya bağlamaktadır.

2.3. Kur'an Merkezli Yaklaşım

Bazı dilcilerin nahiv ilmini tanımlarken Kur'an'ı referans alması ve özellikle de Kur'an'ın yanlış okunmasına ve yorumlanmasına yönelik dinsel kaygıları bertaraf etmek için öne sürmüş oldukları tanımları da olmuştur. Örneğin İbn Bâbeşâz (ö: 469/1077) grameri/ nahiv ilmini, Kur'an ile birlikte tanımlayarak şöyle demiştir:

النحو علمٌ مستنبطٌ بالمقاييس والاستقراء من كتاب الله والكلام الفصيح

"Nahiv, kıyas ve istikra/inceleme yoluyla yüce Allah'ın Kitabı ve en fasih kelimadan çıkartılan bir ilimdir."⁴⁵

Aslında İbn Bâbeşâz'ın istişhad olarak Kur'an-ı Kerim'i çok sıklıkla ön plana çıkarttığını görüyoruz. Zira kendisinin, değil meşhur kıraatler diğer on kıraatten de istişhadları söz konusudur. Dolayısıyla o, Şerhu'l-mukaddimeti'n-nahviyye adlı eserinde yüz yetmiş altı yerde, yüz altmış iki defa ayetlerden istişhad bazında yararlanacak kadar Kur'an'ı ve grameri iç içe geçirmeye çalışmıştır.⁴⁶

Kur'an merkezli bir yaklaşımın İbn Teymiyye (ö: 728/1328) tarafından da sergilendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Arapça'yı İslam dininin bir parçası olarak gören İbn Teymiyye وما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب "Vacibin kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir" ilkesinden hareket etmiştir.⁴⁷ Binaenaleyh Kur'an ve Sünnetin bilinmesinin farz olduğunu öne süren İbn Teymiyye, Arapçayı da Kur'an eksenli tanımlayarak söz konusu bu iddiasına dayanak oluşturmaya çalışmaktadır.⁴⁸

Aslında bu konuda en ayrıntılı tanımı İbn Feddâl el-Mücâşî (ö:479/1086) yapmıştır. Zira kendisi, فان النحو علم يُعرف به حقائق المعاني ، و يوقف به على معرفة الأصول و المباني ، و يحتاج إليه في معرفة الأحكام ، و يستدل به على الفرق بين الحلال و الحرام ، و يتوصل بمعرفته إلى معاني الكتاب ، و ما فيه من الحكمة و فصل الخطاب kendisiyle bilindiği, usul ve kelime binalarına vukufiyeti sağlayıp ahkâm konularının bilinmesinde kendisine ihtiyaç duyulan, helal ve haram arasındaki farka (onunla) delil getirilebilen, kitabın (Kur'an'ın) hikmet ve hitabetiyle beraber anlaşılmasını sağlayan bir ilimdir"⁴⁹ tarzında çok detaylı bir açıklama yaparak Kur'an'ın hem anlam hem de belagat itibarıyla bilinmesinin nahiv ilmine bağlı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır ki birilerinin i'rab hatasından dolayı dönüşü olmayan girdaplara saplanabileceğini de birkaç ilgi çekici örnekle vermeye çalışmıştır.⁵⁰

Görüldüğü gibi özellikle Kur'an ve Hadisi doğru anlama bazında Arapçayı bozulmalara karşı korumak gibi amaçlarla onun kurallarının sistemli bir şekilde yerleştirilmesi için köklü çalışmaların gerektiği ve bu çalışmaların yekünüyle aynı kavram ile dile getirilip tanımlandığı ilgili alanda uzman bazı âlimlerce çok önemli görülmüştür ki bu düzeyde bir tanımlamayı daha uygun görmüşler.

⁴²Emin el- Huli, (2006). *Menahicu't-tecdid fi'n-nahv ve'l-belağe ve't-tefsir ve'l-edeb*, Çeviren. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçin Ankara, Avrasya Yayınları. s. 257.

⁴³Siracuddin Ebu Yakup Yusuf b. Ali es-Sekkâkî, (1400/1981). *Miftâhu'l-ulûm*, thk.: Ekrem Osman Yusuf, Bağdat, Dârü'r-risâle, s. 204.

⁴⁴İbn Asfur, Ali b. Muhammed el-İşbilî, (1972). *el- Mukrib*, thk.: Abdussettar el- Civârî, I, 45; Ayrıca bak: *Hâşiyetu's-sabbân şerhu'l-eşmûni ala elfiyeti ibn malik*, (ts). Thk.: Taha Abdurruuf Said, el-Mektebetu't-tevkifiyye, I, 48.

⁴⁵Tahir b. Ahmed b. Bâbeşâz, (ts.). *Şerhu'l-mukaddimeti'l-muhsibe*, thk.: Halit Abdülkerim, Matbaatu'l- asriyye, Kuveyt, c. I, s. 88. Ayrıca bkz: Bilal Temiz, "İlk Filoloji Hareketleri Döneminde Kur'an'ın Arapçaya Kazandırdıkları", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi, s. 19.

⁴⁶İbn Bâbeşâz, (1978), *Şerhu'l-mukaddimeti'n-nahviyye*, thk.: Muhammed Ebu'l-Feth Şerif, el-Cihâzu'l-merkezi li'l-kutubi'l- câmiyyeti ve'l-medresiyye, s. 140.

⁴⁷İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Teymiyye, (ts.). *İktidau's-sirâtil müstakîm li muhâlifeti ashabi'l-cahim*, thk. Nasr b. Abdülkerim el-Ukal, Riyad, Mektebetu'r-rüşd, s. 469.

⁴⁸Rıfat Akbaş, (2015). "Kuralcılık ve Betimsellik Yaklaşımları Arasında Arap Diline Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Sayı, 64, Güz, s. 242.

⁴⁹Ebu'l-Hasan Ali b. Feddâl el-Mucâşî İyyi, (1406/1985). *Şerhu uyûni'l-i'râb*, thk.: Hennâ Cemil Heddâd, Ürdün Mektebetu'l-mennâr, , s. 37-38.

⁵⁰İbn Feddâl, (1406/1985). *Şerhu uyûni'l-i'râb*, s. 39.

İbn Haldûn (ö: 808/1406), ise Arap dil ilimlerini açıklarken, " وهي اللّغة والنحو والبيان والأدب، " أركانه أربعة، ومعرفة ضرورية على أهل الشريعة " *Arap dilinin dört temeli vardır: Lügat, nahiv, beyan, edeb. Bunların bilinmesi şeriat ehli için kaçınılmazdır*"⁵¹ şeklinde bir değerlendirmeye giderek nahiv ilmini dil ilimleri arasında saymasının ötesinde bunun irtibatını şeriat ve Kur'an'la sağlamaya çalışmıştır. Nitekim yukarıda aktardığımız taksimatlardan bir iki sayfa sonra İbn Haldûn şu ibarelere yer vermiştir: "Bazı dirayetli âlimler, Arap dil melekесinin tamamıyla bozulmasından kaynaklanacak olan Kur'an ve Hadis ilimlerinin doğru anlaşılamayacağı endişesiyle kendilerine özgü bir takım düzenli kaideler ortaya çıkardılar ve kendilerine mahsus bir sanat haline getirdikleri bu sanata da yine bir ıstılah olmak üzere "nahiv" adını verdiler."⁵²

Hulasa, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak nahiv ilminin Kur'an'la olan irtibatından söz eden filolog ve sosyologlar hep olmuştur. Arap dili ve tefsir âlimi Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ' (ö: 207/822) gibi ünlü bir isim "*el-Hudûd*" adında hacimli bir gramer eseri yazmasının yanı sıra "*Ma'âni'l-kur'an*" adında da bir eser kaleme alarak Kur'an tefsiri üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla daha sonraki dil ve nahiv çalışmalarına temel teşkil eden ve bu alanda başlıca kaynaklardan biri addedilen eserde el-Ferrâ, ayetlerdeki cümle bütünlüğünden yola çıkarak Arap dilinin sarf ve nahiv mevzularına yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu da her iki fennin birbirleriyle olan bağlantısı açısından çok önemli bir ayrıntıyı bize sunmaktadır.

2.4. Nazm Teorisiyle İlişkili Yaklaşım

Nazm teorisinin mana ile olan irtibatından hareketle her ne kadar söz konusu kavramı kullanmamış olsa da aslında nazm ile aynı manaya gelebilecek، إستقامة الكلام وحسنه وقبحه، "*sözün doğruluk, güzellik ve çirkinliği*" şeklindeki doğrudan manayı ilgilendiren tespitleriyle bunu ilk dile getirmeye çalışan Sibeveyhi olmuştur. Zira kendisi "*el-Kitab*" adlı eserinde ihbari cümleyi ele alırken beş kısmı inceler: Müstakim hasen; امس اتيتك "*dün sana geldim*", müstakim muhal غدا اتيتك "*yarın sana geldim*", müstakim kabih، رثيت زيدا قد "*zeydi gördüm*" müstakim kizb، حملت الجبل "*dağı taşıdım*" ve muhal kizb امس اشرب ماء البحر "*dün deniz suyunu içeceğim*" şeklinde mana ağırlıklı bir düzenden hareket edip cümleleri dizayn etmeye çalışmıştır.⁵³ Hiç şüphesiz ki Ahmed Said'in de dediği gibi⁵⁴ Sibeveyhi'nin bu taksim ve yorumu tıpkı nazm gibi dil kurallarının ne kadar mana ile bağlantılı olduğunun bir göstergesidir.

Fakat bilindiği üzere Arap dil bilimini, sözün oluşum aşamasında sözcüklerin seçimini, kullanımını, duruma uygunluğu gibi konuları bunun yanı sıra sözdizimin manalarını, hükümlerini, gözettiği ayrımlara ve şekillerine bağlı kalarak kaide ve ilkelere aşırı bağlılığın ötesinde bir şeyler söylemeye çalışan âlimleri ve görüşlerini ele almaya çalışıyoruz. Hiç şüphesiz ki bunların başında dil kuralları ve ilkelerini sistemleştirip ve bu sisteme adeta bağımsız bir isim veren Abdulkahir el-Cürcanî (ö: 471/1078-79) gelmektedir. Zira el-Cürcanî'nin *İmâmü'n-Nühât* diye tanınması, sarf veya nahiv sahasında yeni bir şey ortaya koymuş olmasından dolayı değil, dilin bütün inceliklerine vâkıf bulunması ve özellikle nahvi bir Arap mantığı niteliğinde ele alması sebebiyledir.⁵⁵

Bu bağlamda el-Cürcanî'nin aşağıdaki ifadeleri onun nahve bakış açısını göstermesi açısından önemlidir: اعلم انه ليس النظم إلا أن تضع كلامك على الوضع الذي يقتضيه علم النحو وتعمل على قوانينه واصوله وتعرف مناهجه التي نهجت فلا تزغ عنها وتحفظ الرسوم التي رسمت لك فلا تخل بشئ منها "*Bir cümle kurarken kullanılacak olan kelimeleri nahiv ilminin gerektirdiği şekilde sıralamak, nahiv kurallarına uymak ve nahiv ilminde belirlenmiş olan esasları koruyarak bunlardan hiçbirini çiğnememen nazmın ta kendisidir.*"⁵⁶

Dolayısıyla bu söylemlerden hareketle kendisinin nahiv ilminin nazm ile eşdeğer olarak görülüp ve böyle anlaşılması bazında bir gayretinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Cürcanî'nin:

لقد علمنا بأن النظم ليس سوى حكم من النحو نمضي في توكيه

"Artık bizler nazmın, nahiv ilmi dışında kalan bir hüküm (metot) olmadığını biliyoruz"⁵⁷ şeklindeki beyiti de iddia edileni destekler niteliktedir.

Aslında el-Cürcanî, standart söylemin en üst düzeyi ve sözcüklerin seçimi ile birlikte onların cümle içinde yerli yerine dizilmesi esasına dayalı ayrıca، مطابقة الكلام لمقتضى الحال مع فصاحته "*Durumun gerektirdiği şekilde fesahatle beraber sözün ona olan uyumu*" tarzında adeta kurallar zincirini bir üst modelle (nazmu-l kalam ile) sentezleyip var olan temel kaideleri daha da netleştirerek kuralcılığın felsefesini ortaya çıkartmak

⁵¹İbn Haldûn, (1425/2004). *Mukaddimetu ibn haldûn*, thk.: Abdullah Muhammed ed-Derviş, Şam, Dâru'l-belhî, II, 367.

⁵²İbn Haldûn, (1425/2004). *Mukaddime*, II, 368-369.

⁵³Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman, (1982). *el-Kitab*, thk.: Abdusselam.Muhammed Harun, Kahire, I, 25,26.

⁵⁴Ahmed Said Muhammed,(2009). *el-Uşûlu'l-belağhiyye fi kitâbi Sibeveyhi ve eseruha fi'l-bahsi'l-belâğî*, Mektebetu'l-adâb, s. 228-230.

⁵⁵Bkz: Nasrullah Hacimüftüoğlu, "el Cürcanî", DİA,1,248.

⁵⁶Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcanî,(2004). *Delâilu-l İ'caz*, thk.: Ebu Fihri Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu'l-hanci, Kahire s. 81. Ayrıca bkz: Muhammed Abdullah Cuber, (1409/1988). *el-Uşlub ve'n-nahiv* İskenderiyye, Dâru'd- da'veti, s. 15-16.

⁵⁷el-Cürcanî, *Delâilu-l İ'caz* s. 9.

⁵⁸Zafer Kızıklı, "Arap Dili Belağat Bilimine Kuramsal Bir Yaklaşım", A.Ü. İlahiyat Fakültesi, s. 21.

istemmiştir. Dolayısıyla el-Cürcanî sadece dil kurallarına riayeti değil bunun yanı sıra fesahat ve belâğatın da bilinmesi hususunu irdelemiş ve bu konuda Kur'an'ı Kerim üzerinden sistematik normlar belirlemeye çalışmıştır ki şu ifadeleri bu bağlamda önem arz eder: “Sözü açıklayıp ayrıntısına girmedikçe, sözdizimindeki değişken birçok özelliğe el atıp onları birer birer sayarak adını koymadıkça ve dili, bir ipek ustasının dokumadaki her bir ilmeği bildiği gibi, bir marangozun yaptığı kapıdaki bütün parçaları bildiği gibi ve bir mimarın şaheser yapıdaki her tuğlayı bildiği gibi bilmediğin sürece fesahat hakkında hiçbir şey biliyor değilsin.”⁵⁹

İbnu'n-Nâzım ismiyle meşhur olan ve nahiv ve belâgat âlimi Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed'in (ö. 686/1287), والتأخير من الكيفية والتقديم هو علم احكام الكلمة وذواتها او ما يعرض لها بالتركيب لتادية اصل المعاني من الكيفية والتقديم “Ya haddi zatında ya da birbirleriyle mürekkep olduklarında, keyfiyet, takdim ve ta'hir gibi asıl manayı dile getirmek için kelimelerin hükümlerini bilmektir”⁶⁰ şeklindeki tanımı ve Ebû Sid Ali b. Mes'ud b. Mahmud b. el-Hekem el-Ferruhân'ın (ö: 548), النحو صناعة علمية ينظر لها أصحابها في ألفاظ العرب من جهة ما يتألف بحسب استعمالهم؛ لتعرف النسبة بين صيغة، فيتوصل بإحداهما إلى الأخرى “Nahiv ilmi, birinden diğerine ulaşılabilmesi için nazm sigası ile mana portresi arasındaki nisbetin bilinmesi ve onu öğrenenlerin, Arapların kullanım biçimlerine uygun lafızlara mutabakatı ön gören ilmi bir sanattır”⁶¹ biçimindeki açıklamasından anlaşıldığı gibi her ikisi de kelimenin/sözcüklerin terkip boyutuna dikkatleri çekerek nazm yaklaşımına yakın bir duruş sergilemişlerdir.

Hulasa, yukarıda da açıklandığı üzere nerede ve ne zaman olursa olsun lafzın karşısına koyularak sözdizimine girdikten sonra kazanılan gramer kuralının, sırf lafızlar üzerinde düşünülerek oluşturulmuş olabileceği fikrini reddedenler olmuştur. Dolayısıyla bunlar, dil kuralları çerçevesinde mecâz, istiâre ve kinâye gibi doğrudan mana ile ilintili sözcüklerin birbirleriyle çok ciddi bir şekilde olan/olması gereken bağlantıların ele alınması gerektiği hususunda hem fikirdirler. Cürcânî'nin *İstiare ile ilgili öyle sözler vardır ki nazmın ne olup olmadığı bilinmeden açıklanması mümkün değildir*⁶² şeklindeki ifadesi bunu açık bir şekilde teyit etmektedir. Başka bir ifadeyle Cürcânî, cümle içinde vurgulanmak istenen mananın ancak bu yolla bilinebileceği fikrini adeta eleştirel bir ifadeyle anlatmaya çalışmıştır.

2.5. Mücerret Yaklaşım

Buradaki mücerret kelimesinden kastımız, sarf ilmini içinde barındırmayacak bir şekilde nahiv ilmi için öne sürülen tanım ve değerlendirmelerdir. Zira bilindiği gibi ilk dönemlerden itibaren nahiv ilmi içerisinde görülen sarf ilmi daha sonraları müstakil bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda gerek etimoloji üzerine kaleme aldığı eserlerin yanı sıra sarf alanında da çok meşhur olan⁶³ İbn Cinnî gerekse onun hocası Ebû Ali el-Farisî net bir duruş sergilemişlerdir. Zira “nahiv ilmini öğrenmek isteyen bir kişinin öncelikle sarf ilmini öğrenmesi gerekir” şeklinde bir tespit bulunan İbn Cinnî her iki ilmi birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirmemiştir.⁶⁴ Ebû Ali el-Fârisî de nahiv ilminin tanımlarken النحو علم بالمقاييس المستنبطة من استقراء كلام العرب، وهو ينقسم قسمين: أحدهما: تغيير يلحق أواخر الكلمة، والآخر تغيير يلحق ذوات الكلم وأنفسها “Nahiv, Arap kelamının incelenmesinden çıkarılan ölçütlerdir. Kelimenin sonunda görülen değişiklik ile bizatihi kelimenin kendisiyle olan değişiklik şeklinde iki kısma ayrılır”⁶⁵ demek suretiyle bunu söz konusu her iki ilmi de kapsayacak şekilde tanımlamaya çalışmıştır.

Elfiyye adlı eseriyle tanınan gramer, sözlük ve kıraat âlimi Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274) nin:

وَأَسْتَعْنُ اللهَ فِي أَلْفِيَّةٍ مَقَاصِدُ النَّحْوِ بِهَا مَحْوِيَّةٌ

“Elfiyye (adlı) kitabımı (bitirme konusunda) Allah'tan yardım dilerim. Çünkü onda tüm nahv'in maksatları (konuları) toplanmış olacak” şeklindeki açıklamasında da bu yaklaşım görülebilmektedir.⁶⁶ Çünkü İbn Malik'in Elfiyye'nin son beyitlerini tamamıyla sarf ilmine ayırdığını biliyoruz. Zaten İbn Cinnî “ilk dönemlerde hiçbir nahiv eseri olmasın ki son bölümleri sarf ilmine ayrılmamış olsun”⁶⁷ şeklindeki açıklamasından da bu tutum net bir şekilde tespit edilmektedir.

Konumuza dönecek olursak Ebû'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî'nin (ö: 905/1499), النحو علم بأصول يعرف بها أحوال أبنية الكلم إعرابا وبناء “Mu'reb ve mebnilik açısından kelimelerin durumlarının öğrenildiği temelli bir ilimdir”⁶⁸ şeklindeki tanımının ilk olarak nahiv ilmine özgü bir tanım olduğunu söyleyenler olsa da

⁵⁹el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'caz* s. 37.

⁶⁰İbnu'n-Nâzım, Bedrüddîn b. Muhammed, (ts). *Şerhu elfiyyeti ibn malik*, thk.: Muhammed b. Selim el-Lübâbîdi, Beyrut, s. 2.

⁶¹Suyûtî, (1426/2006). *el-İktirâh*, s. 21.

⁶²el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'caz* s. 99-100.

⁶³Ignace Goldziher, (2012). *Klasik Arap Literatürü*, Çeviri, Rahmi Er-Azmi Yüksel, Vadi yayınları, s. 105.

⁶⁴İbn Cinnî, (1373/1954). *el-Munsif*, thk.: İbrahim Mustafa-Abdullah Emin, İdâretü İhyâi't-turâsi'l-kadîm, Birinci baskı, I, 4; İbn Usfûr el-İşbîlî, (1407/1987). *el-Mumtî'u fi't-tasrîf*, thk.: Fahrüddîn Kabâve, Dâru'l-ma'rife, I, 30-31.

⁶⁵Abdulkâhir el-Cürcânî, (1982). *Kitâbu'l-muktasid fi şerhi'l-idâh*, thk.: Kazım el-Mercân, Dâru'r-reşid, I, 55.

⁶⁶Behâuddîn Abdullah b. Akîl, (1400/19810). *Şerhu ibn akîl*, Kahire, Dâru't-türâs, I, .11; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali el-Mekûdî, (1412/1991). *Şerhu'l-mekûdî ala elfiyyeti ibn mâlik*, thk.: Fatma Râşid er-Râcihi, Câmîatu'l-kuveyt, I, 77.

⁶⁷İbn Cinnî, (1373/1954). *el-Munsif*, I, 4.

⁶⁸Halid b. Abdillâh el-Ezherî, (1421/2000). *Şerhu't-tasrîh ala't-tavdîh*, thk. Muhammed Basîl Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, I, 11-12.

buna katılmak bazı itirazları da beraberinde getirecektir. Zira bu tanım التصريف علم بأصول يعرف بها أحوال أبنية الكلم التي ليست بإعراب Sarf ilmi, Mu'reb olmayan kelimelerin bilinmesine yönelik kurallı bir ilimdir" 69 şeklinde yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere sarf ilmini bir kenara bırakmış gibi görünmüyor.

Aslında nahiv ilminin tanımını yaparken "kelimelerin bina durumu" yerine Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî'nin (ö: 972/1564), علم بأصول يعرف بها أحوال أواخر الكلم إعرابا وبناء "Mu'reb ve mebnilik açısından kelimelerin sonlarının küllî kaidelerle bilinmesini sağlayan ilimdir" şeklindeki tanımında yer aldığı gibi أواخر أحوال الكلم ibaresini kullananların tanımı doğru olsa gerek ki bu yargı söz konusu kitabın şerhinde bizzat geçmektedir.⁷⁰ Çünkü sarf ilmi kelimenin sonuyla değil tümüyle ilgilenen bir ilim dalı olarak temayüz etmektedir.

Çağdaş âlimlerden Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (ö:1978) nahivciyi tanımlarken النحوي يبحث في الكلام العربي من جهة إعراب مفرداته وجمله، وما يجب في تركيب الجمل البسيطة والمركبة كجمل الشرط، وما يجوز فيها من تقديم أو تأخير، وما يجوز في الكلام من ذكر أو حذف أو نياحة، مع تحديد أصول المعاني التي تدل عليها صيغ الأسماء والأفعال ومشتقاتها، ومتعلقات الفعل، وأصول Nahivoci, Arap kelamı içerisinde müfredlerin ve cümlelerin i'rabını araştıran, şart cümleleri gibi basit (mürekkebin zıttı) ve mürekkep cümlelerin birbiriyle bağlantısını gerektiren şeyleri inceleyen ayrıca takdim, ta'hir, zikr, hazf ve niyabet gibi cümle içerisinde cevazlığı söz konusu olan, temel manaların ortaya çıkmasına delâlet eden maânî harflerin den hareketle gerek isimler gerek fiiller ve gerekse bunların türeyenlerinin delâlet ettiği asıl/temel manaları belirleyen bir araştırmacıdır" diyerek esas olarak onun ne ile uğraştığını/uğraşması gerektiğini de açıklamaktadır.

Bir başka mücerret tanım da Suyûtî'nin anlattığına göre Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Hadrâvî (ö: 646) tarafından النحو علم بأقضية تغيير ذوات الكلم، وأواخرها بالنسبة إلى لغة لسان العرب Nahiv, Arap lisanının ölçütüne göre (tesni ve cemi' gibi) gerek kelimelerin hüviyetinin gerekse sonlarının değişmesini gerektiren kaidelerle oluşan bir ilimdir"⁷¹ tarzında yapılmıştır.

Keza Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin. (ö. 816/1413), meşhur et-Ta 'rifât isimli eserinde النحو هو علم بقوانين يُعرف بها أحوال التراكب العربية من الإعراب والبناء وغيرهما Nahiv ilmi, mu'reb, mebni vb. gibi Arapça terkiplerin durumlarının bilinmesini sağlayan kurallı bir ilimdir"⁷² şekliyle ele aldığı tanım da mücerretlik algısının ön planda olduğu görülmektedir.

Son olarak mücerret yaklaşımın, Arap dil kurallarının sistematik olarak kaleme alınmasının ardından daha fazla benimsene geldiğini söylemeden geçemeyeceğiz. Çünkü önceleri tanımlarda çok genel ve kapsayıcı ifadeler kullanılırken metodolojik olarak girilen çalışmaların artmasıyla beraber bu kavramların sadece bir fenni içine alacak şekilde çemberinin daraltılması mübtediler için bir kolaylık amacı gütmekte ve henüz yolun başındayken onların bu denli zengin ve girift bir dil olan Arapçadan ürküp kaçmalarını da engellemektedir.

⁶⁹İbnu'l-Hâcib, (1415/1995). eş-Şâfiye fi ilmi't-tasrîf, thk.: Hasan Ahmed el-Osman, el-Mektebetu'l-mekkiye, I, 1; Abdulkâhir el-Cürçânî, (1407/1987). el-Miftâh fi's-sarf, thk.: Ali Tefvik, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, Dâru'l-emel, , s. 27.

⁷⁰Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî, (1414/1993). Şerhu kitâb el-Hudûd fi'n-nahv, Ramazan Ahmed ed-Demîrî, Kahire, Mektebetu vehbe, s. 52-53.

⁷¹Suyûtî, (1426/2006). el-İktirâh, s. 22.

⁷²Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, (1985). et-Ta'rifât, Mektebetu lübnân, s. 259.

SONUÇ

Kendi döneminin halklarına göre dil ve edebiyat açısından çok daha ileri bir düzeyde olan Arapların İslâm diniyle tanışmaları onlar için adeta bir dönüm noktası olmuş ve ilk dönemlerde neredeyse yegâne gaye dilin Kur'an merkezli bir çemberde tutulması olmuştur. Daha sonraları, Arap olmadıkları halde birilerinin gerek Kur'an'ı Kerim'i doğru anlamak gerekse hatadan yoksun ve tamamıyla dil kurallarına uyumlu bir şekilde konuşup yazabilme isteği, temeli daha yeni oluşmuş olan bu çatıya olağanüstü bir katkı sağlamıştır.

Ayrıca Arap filolojisi hakkında eserlerin yazılması ve özellikle de gramer ve sözlükbilim alanının oldukça geniş tutulması bazen belli bölge halklarıyla özdeşleşerek zamanla göz kamaştırıcı bir seviyeye ulaşmıştır. Zira bu aşamada telif, tedvin ve şerh sahasında sayısız eser veren Basralılar ve çeşitli konularda onlardan ayrılan Kûfeliler kendilerince oluşturup geliştirdikleri istilahlarla ön plana çıkarak birer gramer ekolü oluşturmuşlardır.

Aslında oluşturulmuş olan tüm bu gramer kurallarının hangi kavramlarla tanımlanıp tanımlanmayacağı meselesi ilk başlarda pek fazla gündeme gelmemiştir. Zira başta en yaygın ve kapsayıcı bir isimlendirme olan العربية "Arapça ilmi" kavramıyla beraber الإعراب, المجاز ve اللحن gibi kavramları da çok sık olmasa da kullanılmıştır. Zaten oluşturulmuş olan bu kaide ve kuralların النحو "nahiv" olarak adlandırılması Basra dilcilerinin bir sonraki halkası tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla artık bu süreçten sonra en fazla tanımlama ve değerlendirme nahiv kavramı üzerinde olmuştur.

Öte yandan İbnu's-Serrâc gibi hicri IV. yüzyılın başlarında yaşamış olan gramercilerin tanımlamalarında bizatihi yer alan bu kavram, değişik bölgelerde bulunan bazı dilciler, fıkıhçılar, kelimciler ve belagatçılar tarafından da alanlarına özgü bir tanım kokarcasına ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bizim bu yaklaşımlardan çıkardığımız sonuç ise Basra ve Küfe mektebi mensuplarının zeminini hazırlamış olduğu bu tür farklı değerlendirmelerin bir arka planının olabileceği düşüncesidir. Çünkü nahiv ilmini kıyas ile aynı gören Kisâi gibi birisinin, ele almış olduğu bir tanımın farklılığı ilk etapta (Basra ekolü ilkelerine çok fazla uyuşmadığı gerekçesiyle) bireysel bir tutumla geçiştirilmesi mümkün iken Abdulkâhîr el-Cürçânî, İbn Teymiyye ve İbn Haldûn gibi alanında otorite olarak kabul edilen âlimlerin yapmış oldukları tanımları aynı çizgide değerlendirmek pek de makul görünmeyecektir. Yani bize göre nahiv ilmi ile alakalı dünden bu güne yapılmış olan tanımlarda filologlar realiteye, fıkıhçılar şer'î delile, kelimciler akli yönleme ve belagatçılar da nazım teorisine atıf yaparak kendilerine özgün bir tanımlama ortaya koymaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- ABDULAZİZ, Muhammed Hasan, (1415/1995). *el-Kıyas fi'l-lugati'l-arabiyye*, Beyrut, Dâru'l-fikri'l-arabi.
- AHMED, Said Muhammed, (2009). *el-Usûlu'l-belağiyye fi kitâbi sibeveyhi ve eseruha fi'l-bahsi'l-belâğî*, Mektebetu'l-âdâb.
- ABDULLAH, Muhammed Cuber, (1409/1988). *el-Uslub ve'n-nahv*, İskenderiyye. Dâru'd-da'veti,
- AKBAŞ, Rıfat, (2015). "Kuralcılık ve Betimsellik Yaklaşımları Arasında Arap Diline Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Sayı, 64, Güz, s. 239-252.
- BAKIRCI, Selami -Kenan Demirayak, (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*, (Başlangıçtan Günümüze), Erzurum. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını,
- ÇIKAR, Mehmet Şirin, (2009). *Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İstanbul, İsam Yayınları.
- (2007). *Kıyas Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı*, Ahenk Yayınları.
- (2005) "Arap Dilbilim Çalışmalarında Had/Tanım Terimi ve er-Rummânî'nin el-Hudûd adlı Eseri" Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi", , Sayı. II, s. 53-69.
- el-KAYSÎ, Avdatullah Men'î, (1429/2008). *el-Arabiyyetu'l-fusha*, Umman. Dâru'l-bidâye.
- el-LUGAVÎ, Ebû Tayyib Abdü'l-Vahid b. Ali (ts.). *Merâtibu'n-nahviyyin*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire. Mektebetu nahdeti mısır.
- ez-ZÜBEYDÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan (1119). *Tabakatu'n-nahviyyineve'l-lugaviyyin*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire. Dâru'l-maârif,
- ed-DECNÎ, Fethî Abdulfettâh (1974). *Ebu'l-esved ed-düelî ve neş'etu'n-nahvi'l-arabi*, Cidde. Vikâletu'l-matbuât,
- el-CUMMAHÎ, İbn Sellâm, (1422/2001). *Tabakâtu's-suarâ*, Beyrut. Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,
- es-SİRÂFÎ, Ebû Said Hasan b. Abdullah, (1374/1955). *Ahbâru'n-nahviyyine'l-basriyyin*, thk.: Taha Muhammed ez-Zinî- Muhammed Abdulmun'im Hafâci, Mektebetu mustafa el-bâbî el-halebî,
- el-AMÂDÎ, Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed (ts.). *Tefsîru ebi's-su'ûd (İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ani'l-kerîm)*, Beyrut., Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabi,
- et-TABERÎ, Ebû Ca 'fer Muhammed b. Cerîr b. Taberî, (1422/2001). *Tefsîru't-taberî, (Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an)*, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire. Dâru hecer.
- ez-ZECCÂCÎ, Ebul Kasım Abdurrahman b. İshak, (1979). *el-İdâh fi İleli'n-nahv*, , thk.: Mâzin el-Mubârek, Beyrut. Dâru'n-Nefâis.
- el-CÂBİRÎ, Muhammed Âbid (2001). *Arap İslâm Aklının Oluşumu*, Çeviren İbrahim Akbaba, İstanbul. Ecem Matbaacılık.
- el-KÜZÎ, Ahmed (1401/1981). *el-Mustalahu'n-nahvî neş'etuhu ve tatavvuru hatta evâhiri'l-karni's-sâlisi'l-hicri*, Riyad. Şirketu't-tabbatu'l-arabiyyetu's-suûdiyye.
- es-SUYÛTÎ, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (1426/2006). *el-İktirâh fi ilmi usûli'n-nahv*, thk.: Mahmud Süleyman Yakût, Dâru'l-mâ rifeti'l-câmi'iyye.
- el- HULÎ, Emin (2006). *Menahic-u teccid Fi'n-nahv ve'l belağe ve't-tefsir ve'l-edeb*, Çeviren, Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçin, Ankara, Avrasya Yayınları.
- es-SEKKÂKÎ, Siraccüddîn Ebu Yakup Yusuf b. Ali (1400/1981). *Miftâhu'l- ulûm*, thk.: Ekrem Osman Yusuf, Bağdat, Dâru'r-risâle.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed, (2004). *Delâilu'l-İ'caz*, thk.: Ebu Fihri Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu'l-hanci.

..... (1982). *Kitâbu'l-muktasid fi şerhi'l-îdâh*, thk. Kazım el-Mercân, Dâru'r-reşid, I, 55.

..... (1407/1987). *el-Miftâh fi's-Sarf*, thk. Ali Tevfik, Müessesetu'r-risâle, Beyrut.Dâru'l-emel.

el-MEKÛDÎ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali (1412/1991). *Şerhu'l-mekûdî ala el-fiyyeti ibn mâlik*, thk.: Fatma Râşid er-Râcihi, Câmiatu'l-kuveyt.

el-EZHERÎ, Halid b. Abdillâh (1421/2000). *Şerhu't-tasrîh ala't-tavdîh*, thk. Muhammed Basıl Uyûnu's-sûd, Beyrut.Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye.

el-FÂKİHÎ, Abdullah b. Ahmed (1414/1993). *Şerhu kitâbi el-Hudûd fi'n-nahv*, thk.: Ramazan Ahmed ed-Demîri, Mektebetu vehbe.

el-MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke (1416/199). *el-Belâgatu'l-arabiyye ususuhâ ve ulûmuhâ ve funûnuhâ*, ed-Dâru's-şâmiyye.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf (1985). *et-Ta'rifât*, Mektebetu Lübnân.

EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. el-Müsenâ, (ts.). *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Kahire. Mektebetu'l-hanci.

EBU UBEYDULLAH Muhammed b. İmrân, (1384/1964). *Nûru'l-kabsi'l-muhtasar mine'l-muktebes fi ahbâri'n- nuhâti ve'l-üdebâi ve's-suarâi ve'l-ulemâ*, thk. Rudoph Zlheim, Franz Staiz Yayınları.

GOLDZİHER Ignace, (2012). *Klasik Arap Literatürü, Çeviri, Rahmi Er-Azmi Yüksel, Vadi Yayınları.*

İBNU'L-ESÎR, Mecduddîn Ebu's-Saâdat el-Mubârek b. Muhammed, (1421). *en-Nihâye fi garibi'l-hadîsi ve'l-eser*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid, Dâru İbnu'l-cevzi.

İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b.İshak b. Nedim, (2008). *el-Fihrist*, thk.: Rıza Teceddüd, Kahire. Dâru'r-Risâle.

İBNU'N-NÂZİM, Bedruddin Muhammed b. Muhammed, (ts). *Şerhu elfiyyeti ibn malik*, thk.: Muhammed b. Selim el-Lübâbidi, Beyrut.

İBNU'N-LHÂCİB, Cemalüddin Ebu'l -Hasen Ali bin Yusuf el- Kifti, (1415/1995). *eş-Şâfiye fi ilmi't-tasrîf*, thk.: Hasan Ahmed el-Osman, el-Mektebetu'l-mekkiye.

İBNU'S-SERRÂC, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl, (1417/1996). *el-Usul fi-n nahv*, thk.: Abdulhuseyn el Fetlî, Beyrut .Müessesetu'r-risâle.

İBN KESÎR, Hafız Ebu'l-Fidâ İsmail, (1421/2000). *Tefsîru'l-kur'ani'l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed- Muhammed es-Seyyid Reşad, Birinci baskı.Müessesetu kurtuba, Mektebetu evlâdi's-seyh li't-turâs,

İBNU'N-KİFÎ, Cemalüddin Ebu'l -Hasen Ali bin Yusuf el- Kifti, (1406/1986). *İnbâhu'r-Ruwât ala enbâhi'n- nuhat*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire.Dâru'l-F-fikri'l-arabi.

İBNU'N-ENBÂRÎ, Muhammed b. Ubeydullah b. Ebi Said el-Enbârî, (1985). *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l- üdebâ*, thk. İbrahim es-Sâmîrâi, Ürdün. Mektebet'l-mennâr.

....., (1391/1971). *İdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi kitâbillahi azze ve celle*, thk.: Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Şam.

....., (1407/1987). *Kitâbu'l-eddâd*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut. el-Mektebetu'l-asriyye,

....., (1377/1957). *el-İğrab fi cedeli'l-râb ve lume'u'l-edille fi usûli'n-nahvi*, thk.: Said el-Afgânî, Matbaatu'l-câmiâtu's-sûriyye.

İBN USFÛR, Ali b. Muhammed el-İşbîlî, (1972).*el-Mukrib*, thk.: Abdussettâr el- Civârî, Beyrut.Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye.

..... (1407/1987). *el-Mumti'u fi't-tasrîf*, thk. Fahrüddîn Kabâve, Dâru'l-ma'rife.

İBN BÂBEŞÂZ, Tahir b. Ahmed b. Bâbeşâz, (ts.). *Şerhu'l- mukaddimeti'l -muhsibe*, thk.: Halit Abdulkerim, Kuveyt, Matbaatu'l-Asriyye.

..... (1978), *Şerhu'l- mukaddimeti-n nahviyye*, thk.: Muhammed Ebu'l- Feth Şerîf, el-Cihâzu'l-merkezi li'l-kutubi'l-câmiyyeti ve'l-medresiiyye.

İBN TEYMİYE, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Teymiyye, (ts.). *İktidau's -siratil müstakim li-muhalifeti ashabi'l-cahim*, thk.: Nasr b. Abdulkerim el-Ukal, Riyad, Mektebetu'r-rüşd.

İBN FEDDÂL, Ebu'l-Hasan Ali Feddâl el-Mucâşiiyyi, (ts.). *Şerhu uyûni'l-râb*, thk.: Hennâ Cemil Heddâd, Ürdün, Mektebetu'l-mennâr.

İBN HALDÛN, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun, (1425/2004). *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk.: Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Şam.Dâru'l-belhî,

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebi Bekr b. Hallikân, (ts.). *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut, Dâru sadir.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, (ts.) *el-Hasâis*, thk.: Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-ilmiiyye.

..... (1373/1954). *el-Munsif*, thk. İbrahim Mustafa-Abdullah Emin, İdâretu İhyâi't-turâsi'l-kadîm.

İBN AKÎL, Behâuddîn Abdullah b. Akîl, (1400/19810). *Şerhu İbn Akîl*, Dâru't-turâs.

KIRAN, Zeynel, (1984). "Dilbilim ve Temel İlkeleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2. 2. s. 87-96.

KIZIKLI, Zafer "Arap Dili Belağat Bilimine Kuramsal Bir Yaklaşım", A.Ü. İlahiyat Fakültesi, s. 17-24.

HASSÂN, Temmâm, (1460/2000). *el-Usul*, Kahire, Alimu'l-kutub.

SÎBEVEYHÎ, Ebu Bîşr Amr b. Osman, (1982). *el-Kitab*, thk. Abdusselam.Muhammed Harun, Dâru'r-Risâle.

MUSTAFA, İbrahim, (2004). *İhyâu'n-nahv*, Müessesetu hendâvi li't-ta 'lim ve's-sekâfe.